

HZ. HASAN'IN ZEHİRLENEREK ÖLDÜRÜLDÜĞÜ İDDİALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Ünal KILIÇ
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Hz. Hasan'ın vefat nedeni hakkında bazı iddialar vardır. Hz. Hasan'ın zehirlenerek öldürüldüğünü iddia eden tarihçilere rastlanılmaktadır. Muaviye veya Yezid'in Hz. Hasan'ı zehirlemiş olabilecekleri ifade edilmiştir. Hz. Hasan'ın zehirlendiğini savunanların ileri sürdükleri gerekçeler veya bunu anlatırken kullandıkları ifadelerdeki çelişkiler onun Muaviye veya Yezid tarafından öldürüldüğü tarzındaki iddiaları şüpheli hale getirmektedir. Diğer taraftan Hz. Hasan'ın zehirlenmişse bile bunu Muaviye veya Yezid değil başka kimselerin yapmış olabileceği veya onun eceliyle ya da bir hastalık neticesinde öldüğüne dair kaynaklarda yer alan rivayetler söz konusu şüpheleri daha da artırmaktadır

Anahtar Kelimeler: Hasan, Muaviye, Yezid, Ca'de, Zehirleme

ABSTRACT

An Evaluation on the Claims of Hz.Hassan's Death by Poisoning

There are some claims about the cause of death of Hassan. There are also some historians who are claiming that Hassan was killed by poisoned. It was told that Muawiya or Yazid would poison Hassan. The justifications which were put forward by claiming Hassan's poisoning or contradictions in their statement make it doubtful claims that he was killed by Muawiya or Yazid. On the other hand even if Hassan was poisoned Muawiya or Yazid were not responsible for that. Some other persons might have done it or he might have died as a result of a disease. These narrations raise the doubts in question about his death by poisoning.

Keywords: Hassan, Muawiya, Yazid, Ca'da, Poisoning

Giriş

Daha doğumundan itibaren Hz. Peygamber tarafından dikkatle izlenen, çocukluğunun her aşamasında dedesiyle tatlı anıları olan, cennet gençlerinin efendisi, gül demetlerinden nadide bir gül, ismi gibi sîreti ve sîreti de güzel olan, pâk neslin kendisiyle devam ettiği seçkin şahsiyet Hz. Hasan. Dedesi Hz. Peygamber, anneanesi ilk müslüman Hz. Hatice, babanesi Hz. Peygamber'in annemden sonra ikinci annem dediği Fâtıma bnt. Esed, büyükbabası Hz. Peygamber üzerinde çok iyiliği bulunan ve onu düşmanlarına karşı koruyan Abdul-

muttalib, annesi Hz. Peygamber'in sevgili kızı Hz. Fâtıma, babası hâne-i saâdet-te Peygamberimizin (sav) gözetiminde yetişen¹ ve ilk müslümanlardan olma bahtıyarlığına erişen Hz. Ali.

Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişti. Sahih hadis kitapları dahil bir çok İslâmî literatürde, Hz. Peygamber'in torunu ile ne kadar ilgilendiğini ve onu ne kadar çok sevdiğini ifade eden rivayetler bu gerçeği göstermektedir.² Onunla her an ilgilendiğini, hemen hemen yanından hiç ayırmadığını; bilhassa namazlarda bile torununun gelip üzerine çıktığından dolayı, Hz. Peygamber'in sırf onu incitmemek için secdesini uzattığını ifade eden hadisler, ilahî vahye mazhar dede ile, onun "reyhanesi" arasındaki sevgiyi anlatmaktadırlar³

Hadis literatünde yer alan bir çok hadis şunu gösteriyor ki, Hz. Peygamber her iki torunuyla devamlı ilgilenmişler, her türlü ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Bu sebeple de onlar cennet gençlerinin efendileri olarak nitelendirilmişler, Peygamber'i seven müminler için Resul-i ekremden birer hatıra kıymetli bir yadigar olarak görülmüşlerdir.

Özellikle Hz. Hasan, Peygamberimizin gözetiminde kişiliğinin şekillenmesi çağında bulunmuş, onun terbiyesiyle yetişmiştir. Pek çok yönden ondan etkilenen Hz. Hasan'ın sadece sîreti değil sûreti ile de Efendimize benzediği ifade edilmiştir.⁴

Daha çocukluğu esnasındaki hal ve hareketlerinden hareketle Sevgili Peygamberimiz onun ileride sulh adamı olacağını, insanlar arasında barışı ve sukuneti sağlayacağı öngörüsünde bulunmuş⁵ o da ileriki yıllarda dedisini haklı çıkartacak tarzda icraatlar gerçekleştirmiştir.⁶

Hz. Hasan, babası Hz. Ali'nin bir suikast sonucu ölmesi üzerine hilafet makamına geçmiştir. Yaklaşık altı ay süren hilafeti esnasındaki tutumu sebebiyle ehlisünnet alimleri kendisini Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi olarak nitelendirmişlerdir. Onun bu unvanı kazanmasında altı aylık iktidarı esnasında sosyal, ekonomik, askeri veya dini alanlarda gerçekleştirdiği icraatlar değil, yıllardır iç savaşlar sebebiyle akmakta olan müslüman kanını durdurmak için yapmış olduğu

¹ Ahmed İbn. Hanbel, *Müsned*, VI, 390-392; Ebû Dâvud, *Edâhî*, 21; Tirmizî, *Edâhî*, 17. Hz. Peygamber'in Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin sevgisi ile onlarla ilgili anıları hususunda geniş bilgi için bkz., Mehmet Bahaüddin Varol, "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin", <http://sonpeygamber.info/hz-hasan-ve-hz-huseyin>

² İbn Sa'd, VI, 359-361; İbn Hanbel, III, 3; Zehebî, *Târihu'l-İslam*, (41-60), thk, Abdüselam Tedmûrî, Beyrut 1410/1990, s.36-37; Hatîb el-Bağdadî, *Târihu Bağdad*, Beyrut ty., I, 140. Ayrıca bkz., Ali Aksu, "Hz. Hasan'ın Kişiliği ve Ahlakı", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, Sivas, 2014, s.111-112.

³ İbn. Hanbel, III, 493, 494; Nesâî, *Talbîk*, 82.

⁴ Tirmizî, *Menâkıb*, 31. Rivayetlere göre bir ikindi namazı çıkışında Hz. Ali ile birlikte yürüyen Hz. Ebû Bekir, çocuklarla oynayan Hz. Hasan'ı görünce onu omuzuna alır ve "Nebiye benzeyen, Ali'ye benzemeyen, sana babam feda olsun!" diye bir mısra söyler. Hz. Ali bu hâdise ve sözler karşısında gülümser. Buhârî, *Fadâilü'l-Ashâb*, 22.

⁵ "Şu benim oğlum Seyyid'dir. Umulur ki Allah onunla iki Müslüman grubu barıştıracaktır." Buhârî, *Fiten*, 20; *Sulh*, 9.

⁶ Hz. Hasan'ın hilafete geçmesinden önceki siyasi yaşamı hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. Aksu, s.109.

fedakarlık etkili olmuştur.⁷ Zira o, müslüman kanının dökülmesini istemeyerek hilafetten feragat etmiş, kendisine itaat edenleri ikna ederek müslümanların vahdeti uğrunda büyük bir fedakarlıkta bulunarak halifelikten feragat etmiş, müslümanların siyasi bölünmüşlüğüne son vermek üzere Muaviye ile anlaşma yoluna gitmiştir.⁸

Hz. Hasan'ın Muaviye'ile anlaşmasında elbette dönemin siyasi, askeri ve sosyal durumu da etkili olmuştur.⁹ Iraklıların iç savaşlardan artık bıkmış olmaları, başlarına buyruk bir şekilde hareket etmeleri, disiplinsiz tavırları ve vefasızlıkları Hz. Hasan'ın Şam valisi Muaviye ile anlaşma yolunu tercih etmesinde etkili olmuştur. Ancak bunların yanında onun uzlaşmacı kişiliği, kendi menfaati yerine müslümanların menfaatlerini ön planda tutması ve daha da önemlisi dedesi Hz. Peygamber'in kendisi hakkındaki öngörüsünü doğrulama arzusunun da büyük payı vardır.¹⁰ Zira o kendisinden beklenileni yani kendisine yakışanı yapmış, daha fazla kan akıtılmasına mani olmak üzere harekete geçerek Muaviye'ye anlaşma teklifinde bulunmuş, gerçekleştirilen antlaşma ile en azından bir süreliğine de olsa müslümanların birbirleriyle mücadelesi son bulmuş, müslümanlar tek siyasi liderin etrafında birleşmişler, böylece "birlik yılı" denilen bir dönem yaşanmıştır.

Hz. Hasan'ın hem Rasûlüllah'ın biricik torunu olması, hem de onun terbiyesinde büyümesi tüm müslümanların onu sevmesinde ve ona değer vermesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde onun halifelik eline geçmişken müslümanların birliğini temin etmek için yapmış olduğu fedakarlık Hz. Hasan'ı müslümanların göz bebeği konumuna ulaştırmıştır. Hal böyle olunca onun üzerinden siyaset yapmayı düşünenler, onun adını kullanmak isteyenler de olmuştur. Hayatta iken müslümanların vahdetine zarar verecek her türlü faaliyetten kaçınması, taraftarlarının tazyik ve kışkırtmasına karşılık Muaviye'ye verdiği beyatına sadakat göstermesi onun yaşadığı dönemdeki faaliyetlerini istismar etmek isteyenler açısından bir hüsrân olmuştur. Zira Hz. Hasan, Muaviye ile anlaşdıktan sonra yaklaşık olarak on yıl daha yaşamış, buna mukabil kendisini siyasi emelleri için kullanmak isteyenlere hiç bir şekilde malzeme olacak bir davranışta bulunmamıştır. Özellikle dini olmaktan önce siyasi bir telakkiyle ortaya çıkan Şîî gruplar, onun yaşamı boyunca yapıp ettiklerinden istismarları için malzeme çıkarmamışlardır. Bunun eksikliğini onun vefatıyla telafi etmek isteyenler olmuştur. Hz. Hasan'ın eceliyle, yatağında ölmesi elbetteki bu tür istismarcılar için uygun bir malzeme oluşturmayacağından onun ölümüyle ilgi bir takım iddialarla elde edilmek istenilen istismar vasıtalarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Hz.

⁷ Zehebî, *Tarih* (41-60), s.37-38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk., Ahmed Ebû Müslim-Ali Necib Adva, Beyrut, ty., VIII, 43.

⁸ Hz. Hasan'ı Muaviye ile antlaşmaya iten sebepler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., M. Bahaüddin Varol, *Temel Kaynaklar ve Rivayetler Işığında Hz. Hasan*, Konya, 2010, s.140-145.

⁹ İsfahânî, *Makâtîlu't-Talibîn*, thk., es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1408/1987, s.72. Hz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşmasında etkili olan unsurlar hakkında geniş bir değerlendirme için bkz., Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, İstanbul, 1996, s.45 vd.

¹⁰ Hz. Hasan'ın uzlaşmacı kişiliği hakkında geniş bir değerlendirme için bkz., Varol, *Hz. Hasan*, s. 177-178; Aksu, s. 113-115.

Hasan'ın vefat sebebi ve vefat esnasında yaşadıkları ile vefatını müteakiben gerçekleşen hadiseler önem arz etmektedir. Bu husulardaki pek çok rivayet ve bu rivayetlerde yer alan çelişiklere dikkat çekmek üzere Hz. Hasan'ın zehirle-tilmek suretiyle mi yoksa başka sebeplerle mi öldüğünü ortaya koymak üzere bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Hız. Hasan, Muaviye ile anlaşkıktan sonra Irak'dan ayrılarak Medine'ye yerleşmiş, ömrünün kalan on yılını burada geçirmiştir. Kendisini daha çok ibadete¹¹ ve ilim öğretmeye adayan Hz. Hasan bu dönem içerisinde siyasi olaylara karışmamaya çalışmış, kendisine teklif edilen görevleri de kabul etmeyerek¹² sade bir yaşamı tercih etmiştir.

I- Hz. Hasan'ın Vefat Tarihi ve Yaşı

Kaynaklarda Hz. Hasan'ın hicretin 49. yılında vefat ettiği daha çok kabul edilen bir husustur. Bununla birlikte onun hicretin 47, 48, 50, 51 ve hatta 54 yılında vefat ettiğini söyleyenlere de rastlanılmaktadır. Hicretin üçüncü yılında doğan Hz. Hasan'ın kaynakların daha çok benimsediği 49. yılında vefat ettiğini kabul edersek öldüğünde 46 veya 47 yaşlarında olduğunu söyleyebiliriz.¹³

Hız. Hasan'ın günümüz için orta yaşta öldüğünü söylemek mümkündür, ancak yaşadığı dönem itibarıyla bu yaş grubunda bulunanların vefatı için hiç de anormal görülmediğini belirtmek gerekiyor. Zira kaynaklarda onun çok genç bir yaşta öldüğünü söyleyenlere rastlanılmaz. Onu seven ve ardından yaktıkları ağrıtlar ve inşad ettikleri şiirlerle ona olan sevgilerini dile getirenlerin de Hz. Hasan'ın çok genç yaşta öldüğü tarzındaki ifadeler kaynaklarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Hasan, dönem itibarıyla normal kabul edilebilecek bir yaşta vefat etmiştir diyebiliriz. Bununla birlikte onun ölüm nedeni hakkında kaynaklarda birbirinden çok farklı rivayetler yer almaktadır.

II-Hz. Hasan'ın Ölüm Nedeni

Kaynaklardaki rivayetlerden hareketle Hz. Hasan'ın eceliyle öldüğünü söyleyenlerin yanında onun maruz kaldığı bir hastalık sebebiyle öldüğünü söyleyenlere de rastlanılmaktadır. Benzer şekilde Hz. Hasan'ın zehirlenerek suikaste kurban gittiğini söyleyenler de vardır.

Onun ölüm nedeni hakkında bilgi vermeden önce bir hususun altını çizmek gerekiyor; Hz. Hasan'ın eceliyle öldüğünü söyleyenlerin üzerinde durmadığı, buna mukabil onun suikaste kurban gittiğine inananların dikkat çektiklerine göre Muaviye ile yaptığı antlaşma maddeleri arasında Muaviye'nin vefatından sonra hilafetin tekrar kendisine verilmesi şartını¹⁴ koyduran Hz. Hasan, kendisinden sonra oğlunu vefat etmek isteyen Muaviye veya oğlu Yezid tarafından zehirlenerek öldürtülmüştür. Buna göre Muaviye veya Yezid, Ca'de bnt. Eş'as'a

¹¹ Hz. Hasan'ın ibadete düşkünlüğü hususunda geniş bilgi için bkz., Aksu, s. 120-121.

¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, yayınlayan Carolus Johannes Tornberg, Beyrut, 1399/1979, III, 409. Ayrıca bkz., Aksu, s. 115-116.

¹³ Onun vefat tarihi ve yaşa hususunda bkz., Zehebî, *Tarih* (41-60), s.19.

¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, 1412/1992, II, 49 (1721. md); Ethem Ruhi Fiğlalı, "Hasan", *DA*, İstanbul, 1997, XVI, 283

haber göndererek ona Hz. Hasan'ı zehirlenmesi karşılığında para ve Yezid'le evlilik teklifinde bulunmuşlardır. Ca'de, Hz. Hasan'ı öldürdükten sonra kendisine vaad edilenlerin verilmesini istemiş, ancak Muaviye söz verdiği parayı göndermekle birlikte Hz. Hasan'ı öldürdüğü gibi Yezid'i de öldürebileceği düşüncesiyle onun oğluyla evlenmesine engel olmuştur.¹⁵ Dolayısıyla söz konusu antlaşmada yer alan bu madde sebebiyle kendisinden sonra yerine Hz. Hasan'ın geçmesini istemeyen Muaviye, Hz. Hasan'ı saf dışı bırakmak için öldürtmüştü¹⁶, böylece Yezid'in velihtlığı önündeki engeli ortadan kaldırılmıştır.

A- Zehirletilerek Öldürüldüğü

Hz. Hasan ile Muaviye arasında gerçekleşen anlaşmada kabul edilen şartlar hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır.¹⁷ Bu anlaşmada yer aldığı söylenen maddelerden biri ise "Muaviye'nin ölümünden sonra Hz. Hasan'ın halife olacağıdır."¹⁸

Ancak Demircan'ın da ifade ettiği üzere Hz. Hasan şayet Muaviye'den sonra hilafete geçmek isteseydi bunun gerçekleşmesi için kendisini destekleyen insanların bulunduğu Kûfe'yi terk ederek Medine'ye yerleşmezdi. Ayrıca daha güçlü olduğu dönemde bu hakkından vaz geçen Hz. Hasan, Muaviye'nin iktidara geçişiyle gücünü kaybedeceğinden böylesi bir görevi tekrar nasıl elde edebilecek ve nasıl elinde tutabilecekti. İktidara böylesi bir madde ile geçse bile insanlar üzerinde nasıl hakimiyet kurabilecek, kısacası nasıl muktedir olabilecekti? Dolayısıyla onun antlaşma esnasında böyle bir madde ile kendisine iktidar yolunu tekrar açmak istediğine dair sahipsiz bir bilgi yoktur diyebiliriz. Zaten böyle bir madde kabul edilmiş olsaydı Muaviye'nin oğlunu veliht tayin etmek istediği ve bu uğurda çalışmalarda bulunduğu esnada dile getirilirdi veya Muaviye'nin vefatı sonrası Yezid'in hilafet makamına geçmesinden önce bu durum mutlaka ifade edilirdi. Oysa gerek Yezid'in veliht tayini için sürdürülen faaliyetler gerekse Muaviye'nin vefatı sonrasında böylesi bir maddenin varlığı ileri sürülerek Yezid'in iktidara geçmemesi gerektiği ileri sürülmüştür.

Tartışmalı olan bu rivayet doğru kabul edilse bile, Hz. Hasan'ın 49/669 yılında Muaviye'den önce vefat etmesiyle bu şartın geçerliliğini kaybettiği açıktır. Üstelik Yezid'in velihtlığının ilanından sonra oluşan muhalefet cephesinden bu maddenin ileri sürülerek bir itirazda bulunmamış olması, söz konusu maddenin

¹⁵ İbn A'sem, *el-Futûh*, Beyrut 1406/1986, IV, 322; Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Makâtîlu't-Talibîn*, thk., es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1408/1987, s.80; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, thk., M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1408/1988, III, 5; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, thk., M. Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut 1412/1991, V, 226; Zehebî, *Tarih* (41-60), s.38; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 44.

¹⁶ İsfahânî, s. 80.

¹⁷ Söz konusu maddeler için bkz., Fiğlalî, "Hasan", *DİA*, XVI, 283. Söz konusu antlaşma maddeleri ve geniş bir şekilde değerlendirmesi için bkz., Varol, *Hz. Hasan*, s.140

¹⁸ *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk., Taha Muhammed ez-Zübânâ, Beyrut 1967, I, 140; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sahâbe*, Tahran 1280/1863, II, 13; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb Arnâvud ve ark. Beyrut 1414/1994, III, 278. Ayrıca bkz., Demircan, s.75. Kemaleddin Şükrü şunları bildirmektedir: "Malumdur ki Muaviye, Hasan ile akdettiği musalaha ve muahadede ne sağlığında nede ölürken hilafete kimseyi namzet göstermeyecek ve halife ancak ehil ve elyak olandan intihap ile tayin edilecekti..." *Kerbelâ*, s. 24.

varlığıyla ilgili bilgilerin şüpheyle karşılanmasını gerekli kılacak mahiyettedir.¹⁹

Yukarıdaki gerekçelerle Hz. Hasan ile Muaviye arasında hilafetin devir teslimi için gerçekleştirilen antlaşmada böyle bir maddenin bulunmadığını belirtmemiz gerekiyor. Dolayısıyla bu maddeden hareketle Muaviye'den sonra iktidar mevkiine Hz. Hasan'ın geçmesini istemeyen, bunun yerine oğlu Yezid'i geçirmeyi düşünen Muaviye'nin veya oğlunun Hz. Hasan'ı bertaraf etmek üzere öldürttüğünü söylemek doğru olmayacaktır.

1- Hz. Hasan'ı Muaviye veya Yezid'in Zehirletmesine Dair Görüşler

Hz. Hasan'ın zehirletilerek öldürüldüğünü kabul edenlerden bazı kimseler ise Hz. Hasan'ın yine antlaşmada yer alan bazı maddi yükümlülükleri²⁰ karşılamakta zorlanan ve bundan kurtulmak isteyen Muaviye tarafından zehirletildiğini gerekçe olarak ileri sürmüşlerdir.

Paranın iş yaptığı yerde asla kılıca müracaat etmeyen ve özellikle muhaliflerinin gönüllerini kazanmak için kesenin ağzını sonuna kadar açan Muaviye için Hz. Hasan'ın bu tür taleplerini karşımalanın hiç de zor olmadığını söylemek gerekiyor. Diğer taraftan Muaviye zaman içerisinde Hz. Hasan'a vermiş olduğu sözlerden bazılarına zaten uymamış, özellikle de Hz. Hasan'a vermek zorunda olduğu paranın bir kısmını vermemiştir. Dolayısıyla Muaviye dilediği kadar ödemede bulunarak zaten Hz. Hasan'a karşı kendisini rahat hissedecek bir duruma gelmiştir. Bu sebeple de maddi yükümlülüklerden bunaldığı için onu zehirletti iddiasında bulunmak bu konuda elimizde herhangi bir delil olmadığı için²¹ doğru olmayacaktır. Diğer taraftan antlaşma gereği kendisine ödenmesi gerekenlerin ödenmemesi sebebiyle Hz. Hasan'ın gerek Muaviye nezdinde gerekse Muaviye'nin Medine valisi nezdinde şikayette bulunduğu veya sağda solda bu durumu dile getirerek kamuoyunu bilgilendirdiğine dair bir rivayete rastlanılmamıştır. Bu da gösteriyor ki Hz. Hasan belki antlaşmada belirtilen kadar olmasa da hayatını idame ettirmek için yeterli derecede ödeneği almaya devam ediyordu. Muaviye bir takım kısıtlamalara gitmekle birlikte onun geçimini temin etmek üzere ödemelerini sürdürüyordu. Kaldığı maddi sebeplerle Hz. Hasan'ı zehirletmek isteseydi bunu ona yaptığı ödemelerde kesintiye gitmediği ilk dönemlerde yapardı. Zira kaynaklarda Muaviye'nin antlaşmadan sonra Hz. Hasan'a vermek zorunda olduğu paraları verdiği, ancak ileriki dönemlerde ödemeleri aksattığı veya azalttığı ifade edilmiştir.

Hz. Hasan'ın vefatına Muaviye'nin sevinmesini²² de zehirletme için bir delil olarak görenler vardır.²³

¹⁹ E.Ruhi Fiğlalı, *İmamîyye Şiası*, İstanbul, 1984, s. 88. Aynı şekilde bkz., Fiğlalı, "Hasan", *DİA*, XVI, 283.

²⁰ Kendisi için beş milyon, kardeşi Hüseyin için ise iki milyon dirhem, ayrıca borçlarının tamamının ödenmesi vb. Geniş bilgi için bkz., Ebû hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tıval*, thk., Abdülmünim Amir-Cemaleddin eş-Şeyyal, Bağdat, 1379/1959, s.218; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarîhu'l-Ümem ve'l- Mülûk*, thk., komisyon, Beyrut ty., V, 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 46.

²¹ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara, 1997, s.296.

²² İbn Kuteybe, *İmâme*, I, 151; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7-8; Aycan, *Muaviye*, s. 203.

²³ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7-8.

Şîî tarafgirliğiyle bilinen İbn A'sem, bu konuda diğer kaynaklarda yer almayan bir rivayeti zikretmektedir. Buna göre "Hz. Hasan'ın ölümünden (28 Safer 49/7 Nisan 669) hemen sonra Amr b el-Âs, Muaviye'nin huzuruna gider ve ona şunları söyler: "Ey Müminlerin emiri! Senin, oğlunun ve taraftarlarının gözünüz aydın olsun. Hasan b. Ali vefat etti. Şimdi senin, Müslümanların idareciliğini, senden sonra yerine getirecek bir kişiyi yerine tayin etmen gerekecektir. Ancak bu tayini insanların rızasını alarak yapmalısın." Bunun üzerine Muaviye, Amr b el-Âs'a şu karşılığı verir: "Ey Ebû Abdullah biz de sen de bekleyelim ve Allah (cc)'ın nasıl bir hüküm vereceğini görelim. Umulur ki Allah (cc) bu konuda kendisinin razı olacağı bir kararı verir."²⁴

İbn A'sem'in sened zikretmeksizin verdiği bu rivayetin diğer kaynakların hiç birinde yer almaması bir tarafa, olayda adı geçen ve Muaviye'ye yerine birisini tayin etmesini telkin ettiği söylenen Amr b el-Âs'ın yukarıdaki hikayenin aksine Hz. Hasan'dan önce öldüğü bilinen bir husustur.²⁵

Muaviye'nin Hz. Hasan'ın vefatını duyunca sevinmesiyle ilgili olarak Mes'ûdî birbirinden farklı iki bilgiyi vermektedir. Bunlardan birine göre Hz. Hasan'ın vefat haberini mescitte iken öğrenen Muaviye sevinmiş, hatta sevincini tekbir getirerek ortaya koymuştur. Onun sevinçten tekbir getirdiğini görenler de tekbirlerle ona destek vermişlerdir.²⁶

Diğer taraftan Mes'ûdî'nin naklettiği bir diğer rivayete göre ise evinde iken Hz. Hasan'ın vefatından haberdar olan Muaviye'nin sevinmesi üzerine karısı Fâhite, onun sevinme sebebini öğrenince sitemde bulunmuş, buna mukabil Muaviye, sevinmesinin asıl sebebini Hz. Hasan'ın vefat haberini duyması olmadığını ifade etmiştir.²⁷ Sonra Muaviye sevinmesinin asıl sebebini Hz. Peygamber'in bir hadisinin kendisi lehinde tecelli etmesi olduğunu belirterek şunları söylemiştir: "Hz. Peygamber torunu Hz. Hasan'ı işaret ederek 'Şu benim oğlum Seyyid'dir. Umulur ki Allah onunla iki Müslüman grubu barıştıracaktır.'²⁸ buyurmuştur. Hz. Hasan benimle barış antlaşması yaptı. Dolayısıyla benim grubum, Hz. Peygamber'in hadisinde yer alan iki mümin gruptan birisi olarak sayıldı. Benim sevinmemin asıl sebebi budur."²⁹

Hz. Hasan'ın vefatını öğrenen Muaviye'nin sevinmesiyle ilgili rivayetler arasındaki çelişkiler bir yana onun buna sevindiğini kabul etsek bile bu durum Muaviye'nin Hz. Hasan'ı zehirlediği sonucuna varmamız için yeterli bir delil teşkil etmez. Zira Muaviye, öteden beri kendisi için de rakip bir kabileden olan ve iktidar mücadelesinde de bulunduğu Hz. Hasan'ın vefatıyla rahatlamış olabilir. Zira Hz. Hasan hilafet hakkından feragat etmekle birlikte halk üzerinde hala be-

²⁴ İbn A'sem, III, 322.

²⁵ Taberî, IV, 137; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 653; A. J. Wensinck, "Amr b. el-Âs", *İA*, İstanbul 1965, I, 412.

²⁶ *Mürûc*, III, 7-8.

²⁷ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 7-8; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990, s. 203. Muaviye'nin Hz. Hasan'ın ölümüne sevindiğine dair bir başka rivayet için bkz., *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 151; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 8.

²⁸ Buhârî, *Fiten*, 20, *Sulh*, 9.

²⁹ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 8.

lirli bir oranda nüfuza sahipti, bu sebeple de Muaviye zaman zaman onun bu nüfuzunu kendi iktidarı aleyhinde kullanmasından endişelendiği için ona karşı davranışlarında daha hassas olmaya çalışıyordu. Diğer taraftan Hz. Hasan'a aralarında gerçekleşen antlaşma sebebiyle verdiği paradan da kurtulacaktı.³⁰ Böylece ekonomik olarak da kendisini daha rahat hissedebilecekti.

Onun sevinmesiyle ilgili olarak Yezid'in veliahtlığı önündeki bir engelden kurtulduğunu düşünmüş olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Oğlu Yezid'in veliahtlığını önceden beri düşündüğü belirtilen Muaviye'nin, Hz. Hasan'ın ölümünden sonra, bu fikri uygulama sahasına koymak için daha rahat bir ortam bulduğu söylenebilir. Bu noktada Hz. Hasan'ın erken ölümünün sadece bu fikrin ortaya konulmasını çabuklaştırdığını söylemek mümkündür. Yoksa Muaviye'nin Yezid'in veliahtlığını ilan etmek için Hz. Hasan'ı engel olarak gördüğü ve bundan dolayı onu öldürdüğünü söylemek -Muaviye'nin Hz. Hasan'ı zaten etkisiz bir hale getirdiğinden hareketle- güç olacaktır.³¹ Zira Hz. Hasan hilafeti Muaviye'ye devrettikten sonra Medine'ye taşınmış ve orada herhangi bir siyasi oluşum içerisinde bulunmadan kendi halinde ilim ve ibadetle vaktini geçirmeye başlamıştı. Dolayısıyla o, Muaviye için ciddi anlamda tehlike olmaktan zaten çıkmıştı.

Hz. Hasan'ın zehirlendiğini söyleyenlerin rivayetlerinde de bir ittifak söz konusu değildir. Hatta şii tarafgirliğiyle bilinen müellifler bile Hz. Hasan'ın zehirlenerek öldürüldüğüyle ilgili ifadelerinde birbirinden farklı ve kesinlik arz etmeyen ifadeler de bulunmaktadır.

Muaviye'nin rakipleriyle mücadelede zaman zaman zehirle suikastlerde bulunmasından hareketle Hz. Hasan'ı da zehirlendiğini söyleyenlere rastlanılmaktadır. Nitekim o kendi iktidar mücadelesi için tehlikeli olarak gördüğü Hz. Ali tarafından Mısır valiliğine tayin edilen el-Eşter'i³² ve hem kendi iktidarı için hem de Yezid'in istikbali için tehlikeli olmaya başladığını düşündüğü Hıms valisi ve Halid b. Velid'in babası kadar meşhur olan oğlu Abdurrahman b. Halid b. Velid'i³³ zehirlenmek suretiyle öldürtmüştü. Muaviye'nin güçlü siyasi muhaliflerinden kurtulmak için böylesi teşebbüslerine rastlanması onun Hz. Hasan'ı da zehirlendiği anlamına gelmez. Zira tarih sahih belge ister, ona yaptıysa pekala buna da yapmıştır şeklinde faraziyelere dayanılarak tarihi olaylar hakkında doğru tespitte bulunulamaz. Bir kere Muaviye güçlü rakipleri için böylesi bir yöntem başvurmuştur diyebiliriz. Oysa Hz. Hasan Muaviye için güçlü rakip olmaktan çıkmış, Medine'de kendi halinde tabiri caiz ise etliye sütlüye karışmadan yaşa-

³⁰ Sarıçam, s.296.

³¹ Sarıçam, s.296.

³² Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, trc. Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s. 229; Ya'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, thk., Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut 1413/1993, II, 194; Taberî, V, 96; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 420.

³³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 118; Taberî, IV, 171; Cahşiyârî, *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, thk., Mustafa es-Sakka ve ark. Mısır 1357/1938, s. 27; H. Lammens, "Abdurrahman b. Halid b. Velid", *IA*, I, 48; Mahmud Şakir, *et-Tarihu'l-İslâmî*, Beyrut, 1411/1991, IV, 24; Aycan, s. 202. Abdurrahman'ın Muaviye tarafından zehirlenmediğini ileri süren tarihçiler de bulunmaktadır. Ya'kûbî, I, 132; İbn Kesir, *Bidâye*, VIII, 32.

mını sürdürüyordu. Üstelik Muaviye'nin verdikleri ile yetiniyor, ödeneklerinin azaltılmış olmasına bile ses çıkarmıyordu. Hal böyle iken Muaviye'nin ondan çekinmesini ve bundan dolayı da zehirletmesini gerektirecek bir durum görünmüyordu. Şayet gücünden çekindiği için onu zehirletmek isteseydi bunu daha önce gerçekleştirirdi. Çünkü Hz. Hasan halifeligi esnasında çok daha güçlü bir konumdaydı. Hz. Hasan'la anlaşmak mümkünken onu zehirletmeyi tercih, Muaviye'nin genel siyaseti ile de uyuşmamaktadır. Zira o paranın iş yaptığı yerde asla silaha müracaat etmeyen bir siyasi anlayışa³⁴ sahiptir. Bu durum onun Hz. Hasan'la yaptığı antlaşma esnasında net bir şekilde görülmektedir. Bilindiği Muaviye, Hz. Hasanla antlaşma uğruna onun maddi taleplerinin tamamını kabul etmiş, olası bir savaşın çok daha pahalıya mal olacağını ifade ederek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e bolca ikramlarda ve ihsanlarda bulunmuştur.³⁵

Diğer taraftan Muaviye'nin oğlu Yezid'e vasiyeti dikkate alındığında da ehlibeyte mensup kimseleri diğer rakipleri gibi görmediği anlaşılmaktadır: “..Halifelik konusunda seninle Kureyş'ten üç kimseden başka herhangi birinin ihtilafa düşeceğini zannetmiyorum. Bu üç kişi Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'dir. Abdullah b. Ömer, ibadetle yanıp tutuşan bir kimse dir. Herkes sana biat edince o da biat eder. Hüseyin b. Ali, heyecanlı bir adamdır. Iraklılar ona destek olur, o da sana karşı baş kaldırır ve sen ona galip gelersen, kendisini affet, çünkü onun bize akrabalığı, büyük şerefi ve Hz. Muhammed'e yakınlığı vardır. Sana aslan gibi saldırıp, tilki gibi tuzak kuracak olan tek kişi Abdullah b. Zübeyr'dir. Eğer bu adam sana karşı bir oyuna kalkarsa, onu lime lime kes ve gücün yettiğince kendi adamlarının kanını akıttırma.”³⁶

Bu vasiyete göre oğlundan Hz. Hüseyin'e karşı savaşıp kendisine galip gelmesi durumunda bile onu affetmesini isteyen Muaviye'nin Hz. Hasan'ı ortada ciddi bir tehlike yokken zehirletmesi pek mümkün görünmemektedir. Zira vasiyetteki ifadeyle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Muaviye için akrabalığı, büyük şerefi ve Hz. Muhammed'e yakınlığı olan kimselerdir.

Muaviye'nin oğlu Yezid'in velihahtlığı için Hz. Hasan'ı engel olarak gördüğü için zehirletmesi iddiasına gelince bu konuda Hz. Hasan'ın hangi davranışlarıyla Muaviye'yi tedirgin ettiğini bilemiyoruz. Bildiğimiz bir şey var ki, o da Muaviye'nin, Yezid'in veliahtlığını kamuoyuna duyurması Hz. Hasan'ın vefatından sonra olmuştur. Dolayısıyla Hz. Hasan'ın kendisinin vefatından sonra gündeme gelen bir teşebbüse engel olması söz konusu edilemez. Muaviye pekâlâ Hz. Hasan'ın veliahtlık için engel teşkil edebileceği tahmin de etmiş olabilir, ancak Muaviye'nin bir vehimle hareket ederek daha herhangi bir şekilde söz konusu düşüncesine engel olma durumu bahismevzu olmayan Hz. Hasan'ı öldürtmesi mümkün değildir. Zira Muaviye, Hasan'la ilgili belki sadece bazı şüphelere sa-

³⁴ Belâzürî, *Ensâb*, IV, 21; Ya'kûbî, II, 238; İbn Abdîrabbih, *e-Hkdü'l-Ferîd*, thk., M. Said Üryân, Kahire 1359/1940, I, 25.

³⁵ Bu hususta genişçe bir değerlendirme için bkz., H. Lammens, “Muaviye”, *İA*, V, 439.

³⁶ Lût b. Yahya Ebû Mihnef, *Maktelü'l-Hüseyn*, Bağdat 1977, s. 7-8; Dineverî, s. 226; Taberî, IV, 238-239; Câhız, *e-Beyân ve't-Tebyîn*, thk ve şrh. Hasan es-Sendübî, Beyrut 1414/1993, I, 495; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 6; M. Süheyl Takkûş, *Tarih'd-Devleti'l-Emevîyye*, Beyrut 1416/1996, s. 43.

hipken Hz. Hüseyin, Yezid'in velihattlığına açıktan ve şiddetle muhalefet etmiş, buna rağmen o, Hz. Hüseyin'i bile zehirletme veya öldürme yoluna gitmemiştir. Oğlunun veliahtlığı için aleni bir şekilde ve kararlı bir tutumla muhalefette bulunan Hz. Hüseyin'i bile öldürtme yolunu tercih etmeyen Muaviye'nin sadece 'belki ileride oğlumun veliaht tayin etmek istediğimde engel olabilir' zannıyla Hz. Hasan'ı zehirletmesi siyasi deha olan Muaviye için akıl kârı bir davranış olamaz.

Hz. Hasan'ın Muaviye tarafından zehirlendiğini ifade eden kaynaklardaki bilgiler arasında tutarsızlıklar ve tereddütler de bu hususta kesin kanaate varmayı zorlaştırmaktadır. Zira kaynaklardan bazıları Hz. Hasan'ın Muaviye'nin³⁷ azmettirmesiyle zehirletildiğini ifade ederken bazıları ise bu olayda azmettiricinin Muaviye değil Yezid olduğunu kaydetmektedirler.³⁸ Kaynaklardan bazıları Muaviye veya Yezid'in azmettirerek Hz. Hasan'ı zehirlettirdikleri kişinin Hz. Hasan'ın karısı Ca'de bnt. Eş'as b. Kays³⁹, bazıları ise zehirleme fiilini Süheyl b. Amr'ın kızının⁴⁰ gerçekleştirdiğini ifade etmektedirler. Yine bazı kaynaklarda ise zehirletilme fiilinden bahsedilmekte ancak bu işi kimin yaptığına değinilmemektedir.⁴¹

Ca'de'nin mensubu bulunduğu kabilenin yani Kinde kabilesinin kadınlarının kocalarını zehirmekle meşhur olduğundan⁴² yola çıkılarak Hz. Hasan'ın Ca'de tarafından öldürüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Oysa rivayetlerin hiç birinde Hz. Hasan'ın kendisini zehirleyen kimse olarak bir isim telaffuz etmediği görülmektedir. Rivayete göre Hz. Hasan'ı Medine'de kan kusarken gören ve kanla birlikte ağzından ciğer parçaları geldiğini görenler durumu sorduklarında Hz. Hasan daha öncede defalarca zehirlendiğini ancak bu sonuncunun çok çetin olduğunu ifade etmiştir. Hatta kendisini ziyarete gelen kardeşi Hz. Hüseyin'in "sana bunu kim yaptı?" şeklindeki sorusu karşısında "ne yapacaksın, kimin yaptığını öğrendiğinde onu öldürecek misin" diyerek asla isim telaffuz etmemiştir. Bunun yerine "Bana bunu yapan kişinin kim olduğuyla ilgili bir tahminim var. O tahminim doğruysa Allah Teala en çetin bir şekilde zaten onu cezalandıracaktır, ama tahminim doğru değilse benim sebebimle suçsuz birisinin cezalandırılmasını istemem" diyerek isim vermemiştir.⁴³ Rivayetlerde geçen isim farklılıkları bir tarafa Hz. Hüseyin bile bizzat abisinden zehirleme işini kimin

³⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Beyrut, 1415/1995, XV, 212.

³⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 226; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 45.

³⁹ Hatta bazı tarihçiler kızı Ca'de'yi Hz. Hasan'ı öldürmesi için babası Eş'as b. Kays'ın teşvik ettiğini söylerler ki bunun üzerinde durmaya bile değmez. Zira bilinen bir gerçektir ki Eş'as b. Kays Hz. Hasan'ın vefatından neredeyse 8-10 sene önce, Hz. Ali'nin vefatından kısa süre sonra ölmüştür. Dolayısıyla ölü bir kişinin bunu yapması mümkün değildir. Eş'as b. Kays'ın vefatı hakkında bkz., Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, 456.

⁴⁰ Mesela Belâzürî eserinde Hz. Hasan'ın eşi Ca'de tarafından zehirletildiği ile ilgili rivayete tereddütlerle yaklaşmakta ve bu rivayeti meçhul sigâ ile naklederken zehirleme işini Süheyl b. Amr'ın kızının gerçekleştirdiğine dair rivayeti ise kesin ifadeyle vermektedir. Bkz., *Ensâbu'l-Eşrâf*, III, 295.

⁴¹ Mesela Şii tarafgirliğiyle bilinen Makdisî tereddüt ifade eden meçhul sigâ ile Hz. Hasan'ın Muaviye'nin azmettirmesiyle eşi Ca'de tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü söylerken kesinlik ifade eden malum sigâ ile ise Hz. Hasan'ın tavaf esnasında ayağının üzerinden zehirlendiğini söylemektedir. *el-Bed' ve't-Tarih*, Beyrut, ty., VI, 5.

⁴² İbn A'sem, IV, 323; İsfahânî, s.80.

⁴³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 295; Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 5; İsfahânî, s.81; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 226; Zehebî, *Tarih* (41-60), s.38; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 44; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 49 (1721. Md).

gerçekleştirdiğine dair bir bilgi edinemezken olaydan asırlar sonra yaşayan müelliflerden bazılarının isim vermeleri tutarlı değildir.

Hız. Hasan'ın Muaviye veya oğlu Yezid'in azmettirmesiyle zehirletildiğini söyleyen bazı tarihçilerin tereddüt ifade eden bir tarzda meçhul sigâ⁴⁴ ile rivayetleri nakletmeleri de söz konusu rivayetlerin güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Tarih metodolojisi bakımından bu tür ifadeler zayıf kabul edilmektedir. Hatta bu tür tereddüt ifade eden rivayetleri nakleden bazı tarihçiler nakillerinin peşine kendi kanaatlerini net bir şekilde ortaya koyarak, 'böyle deniliyor ama kanaatimize göre bu doğru değildir, zira bunu ispat etmek için kesin bir kanıt yoktur' diyerek⁴⁵ olayla ilgili Muaviye veya Yezid'in suçlanmasını doğru bulmamaktadırlar.⁴⁶ Üstelik bu tarihçiler arasında nisbeten şii taraflılığıyla bilinenler de bulunmaktadır.

Netice olarak yukarıdaki veriler ışığında şunu ifade edebiliriz ki Hz. Hasan'ın Muaviye veya oğlu Yezid tarafından zehirletilmek suretiyle öldürüldüğüne dair rivayetler tarih metodolojisi bakımından çelişkili ve çok sayıda tereddüt içermektedir. Diğer taraftan bu rivayetler mantiki bakımdan da ciddi anlamda sıkıntılarla doludur. Dolayısıyla doğru kabul edilmesi mümkün değildir. Muaviye veya Yezid hayatları boyunca bir takım cinayetler ve suikastler işlemiş olabilirler ama bu onların Hz. Hasan'ı da zehirlettikleri sonucuna ulaşmak için yeterli değildir.

2- Hz. Hasan'ı Muaviye veya Yezid Dışında Başka Kimselerin Zehirletmesine Dair Görüşler

Hız. Hasan'ın Muaviye veya Yezid tarafından değil de başkaları tarafından zehirletildiğini söyleyenlere de rastlanılır.⁴⁷ Kaynaklardan pek çoğunda bir zehirletilme hadisesinden bahsedilmesi böylesi bir zehirlenmenin tamamen yok sayılmamasını gerekli kılar anlayışını⁴⁸ da şahsen doğru bulmadığımızı ifade etmekle birlikte dönemin suikast araçlarından olan zehirin Hz. Hasan için de pek ala kullanılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Onun özellikle çok sayıda evlenip boşanan⁴⁹ birisi olarak kıskançlık duyan veya boşandığı için kinlenen eşleri tarafından öldürülmüş olabileceği akla gelebilir.⁵⁰ Fakat bu hususta net bir bilgiye

⁴⁴ İbn Kuteybe, *el-Maarif*, thk., Servet Ukkâşe, Mısır, 1413/1992, s.212; Makdisî, VI, 5.

⁴⁵ Zehebî, *Tarih* (41-60), s.40; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 45.

⁴⁶ Hz. Hasan'ın ölümüyle ilgili olarak Muaviye'nin bir faaliyet içerisinde bulunmadığını söyleyenler arasında ayrıca bkz., Kadı Ebû Bekir İbnü'l-A'râbî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkiki Mevkîfî's-Sahâbeti Ba'de Vefatî'n-Nebî*, thk. Muhibbiddin el-Hatib, Kahire 1399/1970, 187; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra (Ali ve Benûh)* yy ve ty., II, 192-193; Mehmet Ali Kapar, *Halifeliğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi*, İstanbul, 1998, s. 40-43; Demircan, s. 102.

⁴⁷ Mesela şii taraflılığıyla bilinen Makdisî, Hz. Hasan'ın tavaf esnasında ayağının üst kısmından zehirlenmiş olabileceğinden bahsediyor. *Kitabu'l-Bed' ve t-Tarih*, VI, 5.

⁴⁸ Sarıçam, s.297.

⁴⁹ Çokça evlenip boşandığı için ona çok boşanan anlamında "mitlak" lakabı verilmiştir. Bkz., İbn Sa'd, VI, 371; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, III, 273; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 39-40; İbn Ebî'l-Hadîd, XV, 212, 218-219; Celâleddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, yy., ty., s.191. Benzer şekilde bkz., Aksu, s.116-117.

⁵⁰ Nitekim babası Hz. Ali bu denli boşamalar sebebiyle Kûfelilerin ona karşı kinleneceğinden endişelendiği için Kufelilere, "ona daha fazla kızlarınızı vermeyiniz" uyarısında bulunmuş, ancak onlar, "Hz. Peygamber ile akraba olmak isteriz, dolayısıyla o hergün bizden kız istese ve sonra boşasa → →

sahip olmadığımız için onu kimin zehirlediğine dair isim vermek doğru olmayacaktır. Bununla birlikte Ca'de'nin isminin pek çok kaynakta geçmesi özellikle de Ali taraftarlarının şiirlerinde bu isme yer vermeleri sebebiyle zehirleme işini azmettiriciye ihtiyaç duymadan belki kıskançlığından belki de başka sebeplerle gerçekleştirmiş olduğunu düşünebiliriz. Zira onun mensubu bulunduğu kabile yukarıda da işaret olunduğu üzere kocalarını zehirleyerek öldüren kadınlarıyla meşhurdur.

B-Hastalıktan Öldüğü

H. Hasan'ın Medine'de geçirdiği hayatın hızlandığı muhtemel görünen istiskadan yani vücudun su toplaması hastalığına yakalandığı ve bu hastalıktan öldüğü⁵¹ söylenirse de bu konuda net bir bilgiye sahip olmadığımız için bunu doğru kabul etmemiz mümkün değildir. Zira H. Hasan en azından hilafeti devrettikten sonra hem sosyal hem de ekonomik ve siyasi bakımdan daha sakin bir yaşam tarzına sahip olmuştur. Vefatına dek yaklaşık on yıl boyunca onu derinden sarsacak, sağlığını ciddi anlamda tehlikeye sokacak sıkıntılardan uzak bir şekilde yaşamını sürdürmüştür.

Tabi burada cevabını bulmamız gereken soru şudur; kaynaklarda hemen hemen ittifakla nakledilen H. Hasan'ın vefatından önce kan kusması ve ciğerlerinden parçaların kanla birlikte gelmesi ne anlama geliyor?

Bir defa bu durumun bir hastalık neticesinde olduğunu söylemek gerekiyor, ama herhalde doktorların daha ayrıntılı bir şekilde bilecekleri gibi kan kusmasının çeşitli sağlık nedenlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bunu illa da bir zehire bağlamak doğru olmaz. Kaldı ki zehir içen bir kişinin ciğerleri değil öncelikle midesinin zarar görmesi gerekirdi.

H. Hasan'ın daha önce katılmış olduğu savaşlarda aldığı yaraların tesiriyle öldüğünü söyleyenler⁵² de vardır ancak bu husustaki ifadeler birer tahminden öteye gitmemektedir.

Tarafsızlığıyla bilinen pek çok tarihçi H. Hasan'ın vefat haberini verirken bir hastalık veya suikastten bahsetmemektedir.⁵³ Diğer taraftan bazı şiî taraftarları müelliflerin de H. Hasan'ın Muaviye tarafından zehirletildiği hususundaki tereddütlü ifadeleri veya zehirletilme hadisesine hiç yer vermemeleri H. Hasan'ın zehir sebebiyle değil başka sebeplerle öldüğü neticesine varmamıza yol açmaktadır.

H. Hasan hicretin 49. senesinde ölmüştür. Ölmeden önce H. Aişe'den dedesi H. Peygamber'in kabrine defnedilmesi için talepte bulunmuştur. Ondan bu konuda olumlu cevap aldıktan sonra kadeşi H. Hüseyin'e⁵⁴ bir vasiyette bu-

→ →

biz ona yine de kızlarımızı veririz" demişlerdir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 39-40; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 253; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s.191.

⁵¹ H. Lammens, "Hasan", *IA*, V/I, 309.

⁵² Abdülmünim Mâcid, *et-Tarih's-Siyasi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Kahire 1971, II, 21.

⁵³ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Beyrut, 1893, s.300-301, Bağdâdî, *Taruhu Bağdat*, Beyrut, ty., I, 140.

⁵⁴ Dineverî'nin naklettiği bir rivayete göre H. Hasan bu vasiyetini sadece H. Hüseyin'e değil aynı zamanda diğer kardeşi Muhammed İbnü'l-Hanefeye'ye de yapmıştır. Bkz., Dineverî, s.205

İnmuştur: “Ben ölünce Hz. Aişe'den, Hz. Peygamber'in yanına defnedilmem için izin iste. Ben ondan bu izni almıştım. Bana karşı çıkmadı. Belki de benden utandı. Şayet izin verirse, beni oraya defnet. Ben yine de Ümeyyoğullarının seni bundan mahrum edeceklerini zannediyorum. Bunu yaparlarsa, onlarla uğraşma, beni Bâkî mezarlığına defnet”⁵⁵

Ölürken bile asla yeni bir çekişmeye veya kavgaya neden olmak istemeyen Hz. Hasan, mümkün olursa Ravza-i Mutahhara'ya, dedesinin (sav) yanına başına, aksi halde Bâkî mezarlığına defnedilmesini vasiyet etmiştir. Vefatından sonra Hz. Hüseyin onun naaşını Ravza'ya defnetmek istemiş ancak başta Mervan olmak üzere Ümeyye oğullarından bazı kimseler daha önce Hz. Osman'ın değil Ravza'ya, Bâkî mezarlığının bile en ücra köşesine defnedilmesini gerekçe göstererek buna mani olmuşlardır.⁵⁶ Bu durum karşısında Hz. Hüseyin silahlanıp mücadele etmek istediye de araya giren Ebû Hureyre⁵⁷ abisi Hz. Hasan'ın vasiyetini de gerekçe göstererek onu ikna etmiş, böylece Hz. Hasan'ın naaşı Bâkî mezarlığına annesinin yanı başına defnedilmiştir. Cenazesine aşırı bir şekilde katılım olmuş, öyle ki iğne atılsa yere düşmeyecek kadar çok Medineli bu cenazede bulunmuştur.⁵⁸ Bu durum onun ne kadar çok sevildiğinin en önemli göstergesi olmalıdır. Hayatta iken mü'minleri bir araya getirmeyi başaran Hz. Hasan vefatıyla da yine müslümanım diyen herkesi cem etmeyi başarmıştır.

Sonuç

Hz. Peygambere maddi manevi bakımdan yakın olan müslümanların hayatları tarihin en fazla üzerinde durduğu konulardandır. Hz. Hasan Peygamberimizin birinci dereceden yakını olmanın ötesinde çocukluk döneminde bizzat Rasûlüllah'ın terbiyesi altında yetişme bahtıyarlığına erişenlerdendir. Peygamberimizin onunla ilgili pek çok anısı olduğu gibi Hadis kaynaklarında onun zikrinin geçtiği çok sayıda hadis-i şerife rastlanılmaktadır.

Hz. Hasan, Hz. Ömer sonrası siyasi çekişmelere karşı mesafeli durmaya çalışmış, hatta zaman zaman babasını da bu hususlarda ikaz etmiş, halifelğine kadar resmi bir görev almamıştır. Bununla birlikte babasının şehid edilmesinden sonra özellikle Iraklıların teveccühüyle İslam toplumunun beşinci halifesi olarak göreve geçmiştir. Takriben altı ay süren idareciliği esnasında müslümanlar arasında akan kanı durdurmak için azami derecede gayret göstermiş ve bu uğurda fedakarlığı başkalarından beklemek yerine kendisi harekete geçerek halifelikten feragat ederek Ali taraftarı-Muaviye taraftarı şeklinde parçalanmış müslümanların tekrar bir araya gelmelerini sağlamada önemli bir rol üstlenmiş-

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 298; Zehebî, *Tarih* (41-60), s.40.

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 298; Isfahânî, s.80; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 49 (1721. Md); İbn Ebi'l-Hadîd, XV, 213.

⁵⁷ Ebû Hureyre dışında başka kimseler de arabuluculuk için devreye girerek cenazenin nereye defnedileceği hususunda bir çatışma yaşanmasına mani olmaya çalışmışlardır. Geniş bilgi için bkz., İbn Sa'd, VI, 389; Belâzürî, *Ensâbu'l-Esrâf*, III, 298.

⁵⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 49 (1721. Md). Cenaze namazını Emevilerin Medine valisi Said b. el-Âs kıldırmıştır. Cenazenin defin yeri konusundaki tartışmaların bir benzeri namazı kimin kıldıracağı hususunda da yaşanmışsa da Hz. Hüseyin idarecilik konumunda olması sebebiyle Said b. el-Âs'ın imametini kerhen de olsa rıza göstermiştir. Bkz., İbn Sa'd, VI, 391-392.

tir. Hilafeti Muaviye'ye devrederek müslümanlar arasındaki çekişmeleri büyük oranda sona erdiren Hz. Hasan bu devir sonrasında ölene kadar da Muaviye'ye sunmuş olduğu biatina sadakat göstermiştir. Zaman zaman Muaviye'nin icraatlerini beğenmemekle ve eleştirilerini dillendirmekle birlikte biatının aksine bir tutum içerisine girmekten kaçınmıştır.

Hz. Hasan günümüz şartlarına göre genç denilebilecek bir yaşta vefat etmiştir. Vefat nedeni hakkında güvenilir kaynaklarda sahih rivayetlerin ayrıntılı bilgiler sunmaması onun ölüm nedeniyle ilgili bir takım farklı söylemlerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Özellikle Hz. Hasan sebebiyle Muaviye'ye biat eden ancak Ümeyye oğullarını bir türlü sevemeyen kimseler Hz. Hasan'ın Muaviye veya oğlu Yezid'in azmettirmesiyle zehirlenmek suretiyle öldürüldüğünü iddia etmişlerdir. Muaviye veya Yezid'in iktidarda buldukları dönemlerdeki bir takım yanlış uygulamaları gerekçe gösterilmek suretiyle onların Hz. Hasan'ı da pekâlâ zehirlenmiş olabilecekleri ileri sürülmüştür. Ancak tarih ilmi vesikalarla bir şeyi kabul veya reddeder. Onu yaptıysa bunu da yapabilir tarzındaki bir faraziye ile kişileri yargılamak doğru bir yöntem değildir. Hz. Hasan'ın zehirlendiğini savunanların ileri sürdükleri gerekçeler veya bunu anlatırken kullandıkları ifadelerdeki çelişkiler onun Muaviye veya Yezid tarafından öldürüldüğü tarzındaki iddiaları şüpheli hale getirmektedir. Diğer taraftan Hz. Hasan'ın zehirlenmişse bile bunu Muaviye veya Yezid değil başka kimselerin yapmış olabileceği veya onun eceliyle ya da bir hastalık neticesinde öldüğüne dair kaynaklarda yer alan rivayetler söz konusu şüpheleri daha da artırmaktadır.

Onun ölüm sebebini tespit edememe tarihin bir cilvesidir herhalde. Zira Hz. Hasan da bu noktada asla net bir bilgi ile tarihe ışık tutmak istememiştir. Bununla birlikte Hz. Hasan'ın ölüm sebebi ve şekli konusunda bazı tarihçilerin fikir yürütme veya tahmin sadedindeki ifadelerinden hareketle özellikle bu olayı istismar malzemesi olarak kullanmak isteyenler yararlanmaya ve birin yanına bin katarak ellerindeki bilgilerin aksine sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadırlar. Oysa hayatta iken tüm benliği ile barışı hakim kılmak isteyen, fedakarlığı başkasından değil kendisinden yapan Hz. Hasan, ölüp giderken de asla insanların birbirine düşmesine vesile olacak tarzda, 'beni felan zehirledi, ona bunu şu kimseler yaptırdı' şeklinde sözler söyleyerek yeni bir fitneye kapı aralamak istemiştir.

Kaynaklar

- » Abdülmünim Mâcid, et-Tarihu's-Siyasî li'd-Devleti'l-Arabiyye, Kahire, 1971
- » Aksu, Ali, "Hz. Hasan'ın Kişiliği ve Ahlakı", *Çeşitli Yönleriyle Hz. Hasan*, Sivas, 2014, ss.109-122.
- » Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan, Ankara 1990.
- » Bağdâdî, *Taruhu Bağdad*, Beyrut, ty.
- » el-Belâzürî, Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşraf*, thk., S.Zekkâr-R.Zirikî, Beyrut, 1417/1996.
- » ———, *Fütûhu'l-Buldân*, trc. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.
- » el-Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul, ty.
- » el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk ve şrh. Hasan es-Sendûbî, Beyrut, 1414/1993.
- » el-Cahşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed (310/922) *Kitabü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, thk. Mustafa es-Sakka ve ark. Mısır, 1357/1938.

- » Çubukçu Asri, "Eş'as b. Kays", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 455-456.
- » Demircan, Adnan, İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, İstanbul 1996.
- » ed-Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *el-Ahbârü't-Tıval*, thk. Abdülmünim Âmir-Cemaleddin eş-Şeyyal, Bağdad 1379/1959.
- » Ebû Dâvud (275/888), *Sünenü Ebû Davud*, İstanbul, 1413/1992.
- » Ebû Mihnef, Lût b. Yahya (150/767), *Maktelü'l-Hüseyn*, Bağdad, 1977.
- » Fiğfali, E.Ruhi, *İmamîyye Şiası*, İstanbul, 1984.
- » ———, "Hasan", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 282-285.
- » Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, Beyrut, ty.
- » el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin (356/967), *Makâtilu't-Talibîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, 1408/1987.
- » İbn A'sem (314/926), *el-Futûh*, Beyrut, 1406/1986.
- » İbn Abdirabbih (328/938), *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. M. Said Üryan, Kahire 1359/1940
- » İbn Ebî'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâga*, Beyrut, 1415/1995.
- » İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, 1412/1992.
- » İbn Hanbel, Ahmed Muhammed (241/855), *Müsned*, İstanbul, 1413/1992.
- » İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Ebû Müslim-Ali Necib Adva, Beyrut, ty.
- » İbn Kuteybe (276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Mısır, 1413/1992.
- » İbn Sa'd (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, ty.
- » İbnü'l-A'râbî, Kadı Ebû Bekir (638/1240), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fi Tahkiki Mevkifi's-Sahâbeti Ba'de Vefati'n-Nebî*, thk. Muhibiddin el-Hatib, Kahire, 1399/1970.
- » İbnü'l-Cevzî (597/1200), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, thk. M. Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1412/1991.
- » İbnü'l-Esir (630/1232), *el-Kâmil fî't-Tarih*, yayınlayan Carolus Johannes Tornberg, Beyrut, 1399/1979.
- » ———, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Tahran, 1280/1863.
- » *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk., Taha Muhammed ez-Zübânâ, Beyrut, 1967.
- » Kapar, Mehmet Ali, Halifelğin Emevîlere Geçiş ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998.
- » Kemaleddin Şükrü *Kerbelâ*, İstanbul, 1928.
- » Lammens H., "Abdurrahman b. Halid b. Velid", *İA*, I, 48.
- » ———, "Hasan", *İA*, V/I, İstanbul, 1964, 308-309.
- » M. Süheyl Takkûş, *Tarihu'd-Devleti'l-Emevîyye*, Beyrut, 1416/1996.
- » Mahmud Şakir, *et-Tarihu'l-İslâmî*, Beyrut, 1411/1991.
- » el-Makdisî, Mutahhar b. Tahir (355/965), *Kitabu'l-Bed ve't-Tarih*, Beyrut ty.
- » el-Mes'ûdî, Hüseyin b. Ali (346/957), *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Beyrut, 1893.
- » ———, *Murûcu'z-Zeheb*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1408/1988.
- » en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb (303/915), *Sünenü'l-Kübrâ*, İstanbul, 1413/1992.
- » Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara, 1997.
- » et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Tarihu'l-Ümem ve'l- Mülûk*, thk. komisyon, Beyrut, ty.
- » Tâhâ Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübra (Ali ve Benûh) yy ve ty.
- » et-Tirmîzî, Muhammed b. İsbâ (279/892), *es-Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul, 1413/1992.
- » Wensick, A. J. "Amr b. el-Âs", *İA*, İstanbul, 1965, I, 412-413.
- » Varol, M. Bahaüddin, Temel Kaynaklar ve Rivayetler Işığında Hz. Hasan, Konya, 2010.
- » ———, "Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin", <http://sonpeygamber.info/hz-hasan-ve-hz-huseyin>
- » el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Yakub (294/1229), *Tarihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdu'l-Emir Mühenna, Beyrut, 1413/1993.
- » ez-Zehabî, Muhammed b. ahmed b. Osman (748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavud ve ark. Beyrut, 1414/1994.
- » ———, *Târihu'l-İslam*, (41-60), thk, Abdüselam Tedmürî, Beyrut, 1410/1990.